

SO‘ZLARNING LINGVODIDAKTIK XUSUSIYATLARINI
KAKOGRAFIYA METODI ORQALI O‘RGANISH

Abduraxmonova Nigoraxon Nimatullayevna

*Farg'ona viloyati Marg'ilon shahar 2-son kasb-hunar maktabi
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada so‘zlarning lingvodidaktik xususiyatlari haqida, lingvodidaktikaning o‘rganilishi haqida mulohaza yuritilgan. Shuningdek so‘zlarning lingvodidaktik xususiyatlarini kakografiya usuli asosida o‘rganish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *nutq, so‘z, xato, topshiriq, imlo, lingvistika, matn, tahlil, lingvodidaktika, o‘zbek tili, kakografiya, pedagogika, ona tili.*

Jahon mamlakatlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida XXI asr katta o‘zgarishlarga boy davr bo‘lmoqda. Taraqqiyot o‘z ortidan ta’limni ham ergashtirmoqda. Fanda ham har kuni turli xil yangiliklar paydo bo‘layotgan bir davrda, til sohasiga ham yangi tushunchalar kirib kelmoqda. Shular orasidan lingvodidaktika yo‘nalishini atroflicha izohlasak maqsadga muvofiq bo‘lardi. Tilshunoslik va pedagogika fanlari tutashgan nuqtada lingvodidaktika fani vujudga keldi.

Lingvodidaktika til o‘rgatish, aniqrog‘i chet tillarni o‘rganish jarayonini ifoda etish uchun qo‘llanmoqda. Lingvodidaktika va metodika terminlarini sinonim tarzda baholash hollari ham mavjud. Xorijiy tillarni o‘rganish metodikasi XX asr o‘rtalarida shakllangan mustaqil fandır. Metodikani didaktikaning pedagogika, pedagogik psixologiya oralig‘ida turuvchi bir qismi sifatida baholagan I.L.Bim metodikaning obykti sifatida dastur, darslik, o‘quv qo‘llanma, o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatini hamda ular o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikning asosini tashkil etadigan shakllarni o‘z ichiga oluvchi ta’lim-tarbiya jarayonini keltiradi.

Lingvodidaktikada, garchi ko‘p hollarda chet tillarini o‘rganish usullari hamda vositalariga urg‘u berilgan bo‘lsa-da, ona tili va o‘zga tillarni o‘qitishning mazmuni, vositalari hamda usullarini tahlil qiluvchi fandır.

Lingvodidaktika – “ta’lim, o‘quv jarayoni mazmuni komponentlarini asoslovchi, til tabiati va tilning sotsial fenomeni sifatidagi individning o‘zaro faoliyati mexanizmi”ni o‘rganuvchi, til o‘qitish metodikasini pedagogika, didaktika, pedagogik psixologiya, lingvistika va yosh pedagogikasi bilan bog‘liq ravishda talqin qiluvchi, kompyuter lingvodidaktikasi, kompyuter dasturlari,

o‘qituvchi lingvistik avtomatlarning til ta’limidagi ahamiyatini yorituvchi amaliy soha.

O‘zbek tilshunosligida lingvodidaktika masalalari yaqin yillardan boshlab o‘rganila boshlandi. Lingvodidaktikada ta’lim nafaqat o‘quv jarayoni bilan, balki individning shaxsiy faoliyat mexanizmiga ham bog‘liq. Ya’ni til o‘zlashtirish uchun shaxsning idroki va qobiliyatidan kelib chiqib yondashish kerak.

Ona tili va o‘zga tillarni o‘rganuvchi o‘quvchilarning yoshi, madaniyati, individual xususiyatlariga qarab matn tanlab olinadi. Matn – o‘rganilayotgan til birligi. Tillarni o‘rganish biz o‘ylaganimizchalik oson ish emas. Chunki ular zamirida o‘sha xalqning milliy olami, kechasi, buguni, ertasi ham yashiringan. Tilning milliy qiyofasi matnlarda aks etar ekan, ularni shunchaki bilimimizni oshirish uchun o‘rganish yetarli bo‘lmaydi. Matn ostidagi g‘oya qal’aning darvozasiga o‘xshaydi. Shu sababdan matn qanchalik to‘g‘ri tushunilib qabul qilinsa, tilni o‘rganish shunchalik osonlashadi. Demak, o‘quvchilarni milliy matnlar bilan ko‘proq tanishtirishimiz kerak. “Bir ko‘r hazrati Luqmonning oldilariga kelub, “agar ko‘zimni ochsangiz, men sizga qul bo‘lurman”, – demish. Hakim ko‘rni ma’lumot sohibi ekanini bilub, jonim, ko‘zingning pardasini ochmoq mumkin, lekin nazari ibratni ochmoq qo‘limdan kelmaydur”, – demishlar. Ko‘r: “Yo Luqmon! Sizning shuhratingiz faqat parda ochmoqdan iborat bo‘lsa, sizni hakim demay tabib demak lozim ekan”, – deb hazrati Luqmonning ibrat ko‘zini ochmishdur. Janobi Haq biz musulmonlarning ham ko‘zimizdan g‘aflat pardasini ko‘tarub, ibrat ko‘zimizni ochsa edi”. Ushbu hikoya o‘quvchini tafakkur qilishga undaydi va uning psixik ongiga ta’sir qiladi. Natijada ikki so‘zning semantik farqlanishi o‘quvchi tomonidan osongina tushuniladi.

Har bir til o‘zida moddiy olamni adyekvat aks ettirishdan tashqari ruhiy olamni ham o‘rinda tugal ifoda qiladi. Insonlarda har bir narsaga o‘z munosabat bildirish, fikrini aytish imkoniyati bor va bu imkoniyat har doim tilning malum bir shakllari bilan yuzaga chiqariladi.

Tilning o‘ziga xos go‘zalligini tinglovchilarga yetkazish, his qildirish, sezish va undan oqilona foydalanish uchun til ta’limida an’anaviy usullardan tashqari zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalardan ham unumli foydalanib kelinmoqda. Oxirgi yillarda ushbu BBB, breynrayting, breynstorming, kichik guruhlarda ishlash, aqliy hujum, FSMU, bumerang, zigzag, blits-so‘rov, klaster, muzyorar, sinkveyn, keys-stadi, insert, germenektiv suhbat, esse kabi turli tuman metodlar paydo bo‘ldi. Shunday usullardan biri kakografiyadir.

Kakografiya soʻzi lotin tilidan kakos – yomon, xunuk, yoqimsiz va graphos – yozmoq soʻzlaridan olingan boʻlib, biror maqsadni koʻzlab xatoliklarga yoʻl qoʻyilgan matnni tuzatirish orqali oʻquvchilarga imloni oʻrgatish usuli sanaladi. Kakografiya usulining pedagogik va didaktik jihatlari toʻliq ochib berilmagan. Bunda rus tili adabiyotlarida какофонический, какофония degan jummlar mavjud boʻlib, ularga lugʻatlarda quloqqa yoqmaydigan, yoqimsiz, nosoz, gʻaliz; uygʻunlashmagan, yoqimsiz tovushlar yigʻindisi degan izohlar berilgan, bunda soʻz semantikasiga salbiy baho yuklaydi. Shunga koʻra, kakografiya usulida yozuv bilan bogʻliq gʻalizlik, yoqimsizlik yashiringanga oʻxshaydi, lekin orfografik jihatdan qaralganda u bilan bogʻliq didaktik hamda pedagogik jihatlarni ochib berish masalaga oydinlik kiritishi mumkin.

Kakografiya metodi interfaol metodlardan biri sifatida oʻquvchilarni mustaqil fikrlashga, narsalarni bir-birlari bilan solishtirishga, izlanishga, masalaning yechimini topishga undaydi, eng muhimi ona tili darslarida olingan bilim va malakalariga asoslanib, muayyan mavzular boʻyicha kerakli xulosalar chiqarishga yordamlashadi. Oʻquvchilardagi beparvolik, loqaydlikni yoʻqotib, dadil boʻlishga, ijod qilishga chorlaydi, mutelik, tobelik, nafaollik kabi yomon xususiyatlarga chek qoʻyadi.

Bu metodni 2 xil usulda qoʻllash mumkin:

1-usul. Oʻquvchilarga imloviy xatolarga yoʻl qoʻyib yozilgan matn tarqatiladi. Buni har bir oʻquvchiga tarqatish ham, guruhlariga boʻlib tarqatish ham mumkin. Oʻquvchilar matnda yoʻl qoʻyilgan xatolarni topadilar va nima sababdan xato deb hisoblaganlarini izohlaydilar. Metodni qoʻllashni aniq misolda koʻrsak:

Tozalik. Kishini qandayligi ish joyidan bilinadi. Ilgʻor ishchilar dastgoxlarini doimo toza tutadilar. Yerga turli chiqindilar tashlamaydilar. Dastgox yaqinida chiqindi uchun mahsus idish turadi. Hatto latta va supirgi ham boʻladi. Ilgakda sochiq osigʻliq turadi. Dastgox tepasidagi qoʻshaloq chiroqda ham chang boʻlmaydi. Asboblarni xammasi tartibli qoʻyiladi. Ular tokchada saxlanadi. Palapartshlik yomon odat. Chunki bu ish unimini pasayishiga sabab boʻladi. (58 soʻz)

Topshiriq.

Yuqoridagi matndan xato yozilgan soʻzlarni topib yozing va nima sababdan xato ekanligini izohlang.

Masalan, dastgox soʻzi imloviy jihatdan xato. Chunki, dastgoh soʻzida boʻgʻiz undoshi “h” qoʻllaniladi.

2-usul. Bu metodni rasmlardan foydalangan holda qoʻllash ham mumkin. Oʻquvchilarga turli reklama, peshtaxtalardagi xato yozilgan soʻzlarning rasmlari tushirilgan tarqatmalar tarqatamiz. Ular rasmlardan xato yozilgan soʻzlarni topishlari kerak boʻladi. Masalan:

Quyida keltirilgan peshtaxtalarda qoʻllanilgan imloviy xatolarni toping.

Misol uchun, 1-rasmda choyhona soʻzi xato yozilgan. Choyxona soʻzida chuqur til orqa undoshi “x” yoziladi

Kakografiya metodidan foydalanish uchun gʻoyalar. Bu metodni asosan ona tili darslarida fonetika, grafika, orfografiya, leksika va morfologiya boʻlimlari bilan bogʻliq amaliy darslarni oʻtishda qoʻllasa yaxshi samara beradi. Masalan, oʻquvchilarga unli va undosh tovushlar boʻyicha maʼlumotlar berilgach, “Mustahkamlash darslari” yoki “Takrorlash darslari”da turli topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq boʻladi. Bunda asosiy eʼtibor soʻzlarning aytilishi va yozilishi oʻrtasidagi farqqa qaratiladi.

Tajribalardan maʼlumki, oʻquvchilarning ayrimlari ona tili darslarida imlo qoidalarini puxta oʻzlashtirmaydilar. Soʻzlar qanday aytilsa, shunday yozishga odatlanib qoladilar. Va yana oʻquvchilarning nutqidagi dialektal xatoliklar ularning savodxonligiga soya solidi. Bu esa bora-bora ulardagi savodxonlik darajasining yoʻqolishiga, soʻzlarni doimiy ravishda xato yozilishiga sabab boʻladi.

Masalan, oʻquvchilarning ogʻzaki nutqida orden, obod, marvarid, shanba, masʼul, daryo, baho, bahor, bilan, yulduz, teatr, savol kabi soʻzlarni ordin, obot, marvarit, shamba, maʼsul, dayra, boho, bohor, blan, yuldiz, tiatr, sovol tarzida talaffuz qilish va shu asosda xato yozish amaliyotda uchraydi. Bu narsa ularda unli va undosh harflar imlosi boʻyicha ona tili darslarida yetarli bilim va malakaga ega boʻlmaganliklarini bildiradi. Bu kabi xatoliklarning oldini olish uchun “Oʻzbek tilining imlo qoidalari”dagi “Ayrim unlilar va undoshlar imlosi” yuzasidan zarur nazariy maʼlumotlar berilib, mavzular oʻtilgach, quyidagicha topshiriq berish mumkin:

Soʻzlarni oʻqing, xato yozilgan oʻrinlarni topib, oʻzbek tilning imlo qoidalariga mos ravishda ularni toʻgʻrilang va daftaringizga koʻchirib yozing. Kanferensiya, kamyuter, maylis, bugalter, hayol, xayo, xolol, momila, xuqiq, rektir va hokazo.

To'g'ri yozilishi: Konferensiya, kompyuter, majlis, buxgalter, xayol, hayo, halol, muomala, halol, huquq, rector.

Kakografik yo'nalishdagi bunday topshiriqlar bajarish orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin:

- o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi aloqa mustahkamlanadi;
- o'quvchilar ona tilidan olingan bilimlarni esga olishga harakat qiladi;
- o'rganilgan narsalarni bir-biriga solishtiradi, taqqoslaydi;
- xulosa chiqaradi, orfografik bilim va tushunchalarni mustahkamlaydi.

Og'zaki nutqda d – t, z – s, h – x, b – p, kabi birining o'rniga ikkinchisi ko'p qo'llaniladigan undosh tovushlarning imlosini o'rganishda kakografiya metodi samaralidir. Bu jarayonda xato yozilgan so'zlarni o'quvchilarga taqdimot orqali ko'rsatish, doskaga ataylab xato yozish, so'zlari xato yozilgan tarqatmalarni qo'llash kabi vositalardan foydalanish yaxshi samara beradi.

Masalan: Xato yozilgan so'zlarni aniqlab, ularni imlo qoidalariga mos ravishda to'g'rilang va daftaringizga ko'chirib yozing.

Xamma, Xindiston, hatti-xarakat, hayol, orombahsh, zahira, hoxish, xol-ahvol, hiyonat, ihlos, xar hil

To'g'ri yozilishi: Hamma, Hindiston, xatti-harakat, xayol, orombaxsh, zaxira, xohish, hol-ahvol, xiyonat, ixlos, har xil.

Kakografiya metodidan leksikologiya bo'limi bilan bog'liq mavzularni o'tishda ham foydalanish mumkin. Matn ichida bir tovush bilan farqlanuvchi halok-halak, kaft-kift, asl-asil, asr-asir, dars-darz, bob-bop, mart-mard, qasr-kasr, qaram-karam, oxir-axir-oxur, chog'-choq-choh singari paronim so'zlarni xato yozib, o'quvchilardan ularni to'g'rilab yozishni so'rash ulardagi bilimlarni mustahkamlashga olib keladi.

Xato yozilgan paronim so'zlarni toping, ularni imlo qoidalariga mos ravishda to'g'rilab, daftaringizga ko'chiring.

Mart bir o'ladi, nomart – ming. Qarz ikki qo'ldan chiqadi. Onangni kiftingda ko'tarsang, singlingni kaftingda ko'tar. Birovga choq qazisang, o'zing tushasan.

Dunyoga boq, qaddi sendek kim bor yana,
Dovrug'i ham dardi sendek kim bor yana,
Xalq bo'lishga haddi sendek kim bor yana,
Moziyni yot etay desang – xalq bo'l, elim!

Ushbu gaplardagi qars, kaft, kift, yod, choh, mard, momard so'zlari xato yozilgan. Buni faqat o'ylash, fikrlash, leksikologiya bo'limi bo'yicha o'tilganlarni eslash, xotirlash va kerakli xulosalar chiqarish orqaligina topish mumkin. Bu

esa o'quvchilarning xotirasini mustahkamlashga yordam beradi, ulardagi mustaqil ishlash ko'nikmalarini oshiradi.

Kakografiya usulining yana bir ko'rinishi matn ichida xato berilgan so'zlarni to'g'rilashdan iborat.

Masalan: Gaplarni o'qing, noto'g'ri yozilgan so'zlarni orfografiya qoidalariga mos ravishda ko'chirib yozing.

Ma'zali so'zga qulog' charchamas. Qatiq gap qarindoshga ham yoqmas. Toom lazati o'zidan, Odam lazati – so'zidan. Qulog'dan kirgan soviq so'z ko'ngilga borib muz bo'lar. Puling bo'masa bo'masin, shirin so'zing bo'sin. Bug'day noning bo'masin, Bug'day so'zing bo'sin. Tili shirinning do'si ko'p.

To'g'ri yozilishi: Mazali so'zga quloq charchamas. Qattiq gap qarindoshga ham yoqmas. Taom lazzati o'zidan, Odam lazzati – so'zidan. Quloqdan kirgan sovuq so'z ko'ngilga borib muz bo'lar. Puling bo'lmasa bo'lmasin, shirin so'zing bo'lsin. Bug'doy noning bo'lmasin, Bug'doy so'zing bo'lsin. Tili shirinning do'sti ko'p..

Bunga o'xshagan topshiriqlar o'quvchilardagi diqqat, ko'rish, eslash, solishtirish va kerakli xulosalar chiqarish kabi aqliy-ruhiy xususiyatlarning rivojlanishiga turtki bo'ladi.

Ona tili fanidan dars jarayonlarida o'quvchining yozma savodxonligi, imlo qoidalarini mukammal o'zlashtirganligi va yozma nutqning rivojlanganligini hamda husnixat bilan yozishini inobatga olib, yangi pedagogik texnologiyalar, ta'limiy o'yinlar orqali mashg'ulotlarni tashkil etish kelajakda yetuk intellektual barkamol avlodni tarbiyalashda muhim omil bo'lib hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Begmatov E.B. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. T.:Fan:1985
2. Mahmudov N. Til tilsimi tadqiqi. –Toshkent: Mumtoz so'z, 2017
3. Rasulova, R. B. (2020).Ona tili fanini o'qitishda iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va ularning nutq madaniyatini oshirishda pedagogik texnologiyalar.
4. Baykabilov, U. A. (2020). Ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish bosqichlari.
5. Собиров А. Она тили дарсларида какография усулидан фойдаланиш // Til va adabiyot ta'limi. –Тошкент, 2016
6. Турсунов Ж. Ўқувчиларда креатив қобилиятларни шакллантиришда эвристик таълим методларидан фойдаланиш // Maktab va hayot. – Т, 2013.

